

SUOMEN SÄHKÖISIN PITÄJÄ

NÄKÖKULMIA PAIMION KEHITYKSEEN ENNEN 1960-LUKUA

Outi Fingerroos

Paimio on Lounais-Suomessa sijaitseva runsaan 9000 asukkaan kaupunki, jota paikalliset mieluusti kuvaavat Suomen sähköisimmäksi pitäjäksi.¹ Väite on sikäli realistinen, että esimerkiksi 1980-luvun puolivälin tienoilla noin joka viides paimiolainen sai suoraan tai välillisesti toimeentulonsa sähköstä² ja paikkakunta pysyi läänin työllisyys-tilastojen kärjessä läpi 1990-luvun lamavuosien. Sähköisen Paimion vaiheet kiinnittyvät oleellisella tavalla 1900-luvun valtakunnalliseen kehitykseen, jonka asettamat teknis-taloudelliset ja kulttuuriset reunaehdot mahdollistivat paikallistasolla sähköisen kehityskaaren. Runsaskoskisen Paimionjoen virtaava vesivoima oli ehdoton perusedellytys kaikelle, sillä se loi kehitykselle ekologiset reunaehdot, joita paikallista pioneerityötä ja valtakunnallista sähköhistoriaa tehneet innovaattorit hyödynsivät oikeaan aikaan.

Suomessa vallinnut aatteellinen ja kansallishenkinen ilmapiiri kannusti paikallisia yrittäjiä tekemään suuria päätöksiä. Sauvolaisten ja karunalaisten kartanonisäntien vuonna 1910 perustama Karunan–Sauvon-Sähköosakeyhtiö oli maamme ensimmäisiä maaseutus sähkölaitoksia. Sähkölaitos oli Lounais-Suomen Sähkö-Osakeyhtiön (LSS Oy) edeltäjä. Yritys laajensi jakelukapasiteettiaan varhain Paimionjoen varrelle ja alkoi vetää sähkölinjoja talojen ja torppien ulkoseiniin asti. Siitä eteenpäin tarvittiin sisätyön tekijöitä. Paimiolaisen työläiskodin poika Iivari Lähteenmäki tarttui mahdollisuuden ennakkoluulottomasti ja hankki harvinaisen sähköasentajan pätevyyden. Yhden miehen yrityksenä syntyneestä liikkeestä kasvoi *monttöörien ja tolppakenkävelfijien* yhteisö ja lopulta valtakunnantason teollisuusyritys SähköLähteenmäki Oy (SLM). Suuryrityksen erikoisalaa olivat 1960-luvulle tultaessa

oma teollisuustuotanto ja vaativat suur-sähköistysurakat.

Tässä artikkelissa sähköistymisen kehityskaarta tarkastellaan yhden sähköisen paikkakunnan näkökulmasta. Suomessa valtakunnan sähköistymiskehityksen päälinjat tunnetaan hyvin,³ mutta sähkön sosiaalisista ja kulttuurisista merkityksistä tiedämme vähän, ja sähkön tutkiminen kulttuurin näkökulmasta on vasta aluillaan.⁴ Sähköä, sen tuotantoa ja kulutusta voidaankin tarkastella kokonaisvaltaisesti järjestelmänä, jonka osatekijöinä ovat paitsi tekniset aiheet ja tieteelliset lait myös taloudelliset resurssit, poliittiset voimat ja sosiaaliset suhteet. Sähköiset järjestelmät ilmentävät yhteiskunnan fyysisiä, henkisiä ja symbolisia voimavaroja. Samalla ne ovat sosiaalisten muutosten syytä ja seurauksia vaikuttaen ympäröivään maailmaan.⁵

KOHTI SÄHKÖISTÄ SUOMEA

Suomen sähköistäminen vaati toteutuakseen paitsi aikaa myös joukon puolestapuhujia, rahoituksesta kiinnostuneita liikemiehiä ja riittävän tietotaidon omaavia teknikkoja. 1900-luvun alussa vain harvat sähkötekniikat hallitsivat kaikki nämä innovaation eteenpäin viemiselle välttämättömät osa-alueet.⁶ Lisäksi maantieteellinen periferia on syytä erottaa tiedollisesta periferiasta, sillä innovaatiot ja osaaminen eivät noudata maantieteellistä hierarkiaa *a priori*. Suomi ei ollut sähköistymiskehityksessä periferiassa, sillä virikkeitä haettiin ahkeraan ulkomailta ja sovellettiin Suomessa uudella tavalla käytäntöön. Kaiken takana oli suuri aate, jonka yhdet pukivat nationalismiin viittaen, toiset taas sivistysuskon ja henkisen pääoman kasvattamisen kuoreen.⁷ Sähkön kulttuuriseen olemukseen kuuluikin vuosisadan alussa selkeä mielikuvallisuus, jopa orastavan itsenäisyyden siemen. Se oli luovan suomalaisen mielen symboli siinä missä romantiikasta ilmaisuvoimaa ammentava taidekin.

Käytännössä mielikuvat yhdistettiin monenlaisiin mainoslauseisiin. Sähköpropaganda ja sen ohessa toteutettu valistustyö täyttävätkin ylhäältäpäin toteutetun ideologisen muutosyrkimyksen tuntomerkit. Pellervo-Seura esimerkiksi aloitti vuonna 1916 maaseudulla sähkökonsulentin avulla tehtävän valistus- ja neuvontatoiminnan. Idean isänä oli Maarian ”sähköpastori” J.R. Ellilä. Pari vuotta myöhemmin Pellervo-Seuran sähkötekniinen neuvontaosasto liitettiin Hankkijan sähköosastoon. Se sai toteuttavakseen mahtavat 500 sähkölaitoshanketta.⁸ Innostus siis oli kova. Järkevä suunnittelu ja harkinta valitettavasti unohutuivat kovassa kiireessä, kuten A.A. Sarparranta kirjoittaa parikymmentä vuotta myöhemmin: ”Ja niinhän saatiin sähkövalo, jon-

ka valaiseminen oli vähän niin ja näin muualla paitsi ehkä konehuoneessa ja sen lähimässä ympäristössä.”⁹

Sisällissodan kriisin jälkeen Suomesta tuli nationalismiin ja sosialismiin värittämästä kansalaisuskonnollisuudestaan huolimatta moderni, liberaali ja hallitusmuodoltaan tasavaltainen kansalaisyhteiskunta.¹⁰ Suomen energiatekniikan ja valaistuksen kannalta uusi vaihe merkitsi ensimmäisen todellisen sähköistysaallon alkua. Raha tosin oli vielä vuosikymmeniä esteenä innovaation todelliselle leviämiseksi, ja valistus- ja sähköpropaganda kaikuivat tyhjiille korville. Yläluokkaiset ihanteet olivat ristiriidassa sellaisen arjen kanssa, jossa ”pöytä, piironki ja seinäkello edustivat kodin historiallisia arvoja ja nykyistä elämäntapaa”.¹¹ Monella ei ollut varaa edes näihin. Niistä kodeista, joihin sähkö ylipäätään kyettiin hankkimaan, tuli ensi vaiheessa pelkästään valaistuja.

1930-luku oli Suomessa toiverikasta aikaa. Talouden kasvu oli nopeaa, joten energiantuotannon omavaraisuuden kasvattamisesta tuli talouspolitiikan päämäärä. Monet päävesistömmä valjastettiin teollistuvan ja kaupungistuvan yhteiskunnan palvelukseen. Varsinkin Imatran koskivoimaa pidettiin lähes itsenäisyyden mittana, sillä sen katsottiin osoittavan Suomen kaikinpuolisen kehityksen astetta. Kosken valjastaminen oli suuri kansallinen projekti, jonka toteuttaminen varmistettiin eduskunnassa vuonna 1921. Keskustelu tiivistyy ilmaisuihin *kansamme ylpeys, kansallinen rikkautemme ja Suomen luonnon suuri jättiläinen*. Imatra käänsikin kokonaan uuden lehden sähköistämisen historiassa. Voimalinjat kulkiivat läpi eteläisen Suomen, valtio tuki hanketta ja se toteutettiin kansalaismyönteisessä ilmapiirissä lähes kotimaisin voimin.¹²

Vaikka teollistuminen, kaupungistuminen ja uudenaikaistuminen konkretisoituivat

1930-luvulla, oli sähköinen Suomi vielä utopia, sillä kulutus keskittyi Etelä-Suomen teollistuneille alueille.¹³ Kansantalous oli erittäin herkkä suhdannevaihteluille. Sähköistymisaalto taittuikin 1930-luvun alussa, kun maahamme levisi maailmanmarkkinoilta lama- ja pula-aika. Vasara kävi monella työpaikalla ja pientilalla, sillä lamasta eniten kärsineet saha- ja puunjalostusteollisuuden alat vähensivät tuotantoaan ja kaven-sivat pienviljelijöiden leivän syrjää. Myös kiireellä perustetut sähkölaitokset joutuivat vaikeuksiin. Ennen vuosien 1939–1945 sotia sähköinen Suomi käsitti vain Etelä-Suomen kaupungit ja rintamaat.¹⁴

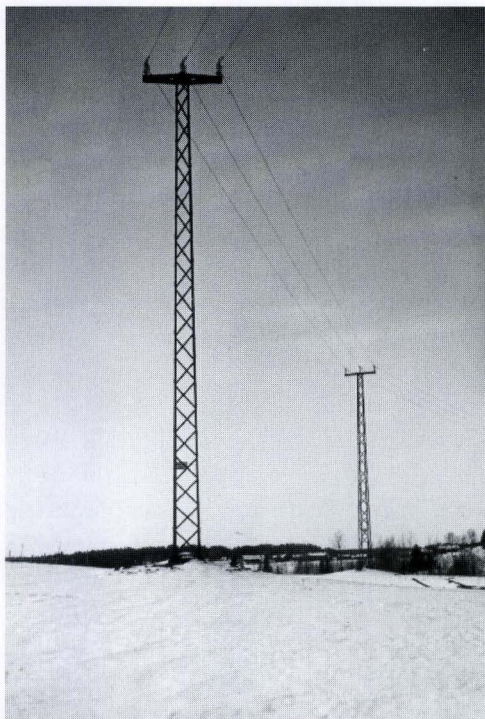
Toista maailmansotaa seurasi jälleen uuden vaiheen alku. Siirtokarjalaisten asuttaminen oli agraariyh-teiskunnan sosiaalipoliittikkaa, mikä nopeutti myös maaseudun sähköistämistä. Neuvostoliitolle toimitettavat sotakorvaukset edellyttivät nopeaa voimantuotannon lisäämistä – varsinkin, kun Suomi menetti sodassa kolmasosan tuotantokapasiteetistaan. Teollistamisen ja sähköistämisen motiivi löytyi ulkoapäin asetetusta pakottavasta tarpeesta. Valitettavasti teollisuuden nopea kasvu osui yhteen huonojen vesivuosiensa kanssa. Luonnonolosuhteiden asettamat rajoitteet johtivat tilapäisiin poikkeus-

lakeihin, valtiovallan säännöstelytoimiin ja pohjoisen jokien nopeaan valjastamiseen. Sotaa edeltänyt valaistuspropaganda muuttui vesipulavuosina Suomen Sähkölaitos-yhdistyksen propagandaosaston toteuttamaksi säästökampanjoinniksi.¹⁵

Suomen maataloudessa työskenteli 1950-luvulla vielä yli kolmannes koko ammatissa työskentelevästä väestöstä. Valtiovallan pyrintönä oli pitää maaseutu elinvoimaisena. Sähkö haluttiin valjastaa kasvattamaan maaseudun tuottavuutta; se asetettiin elämään tyytyväisyyden mittaksi. Optimistisimmissä visioissa sähkön uskottiin vähentävän jopa maalta-muuttoa. Kupla kuitenkin puhkesi 1960-luvulla, jolloin patoutunut liikkäväestö alkoi purkautua maaseudulta etelän kehittyville alueille. Osa muuttajista suuntasi Ruotsiin.¹⁶

Suomen talous tuli toisen maailmansodan jälkeen

riippuvaiseksi Euroopan ja koko maailman taloudellisesta kehityksestä, ja kansantalous kävi läpi taloushistoriansa suurimmat rakennemuutokset. Agraarista maatalousmaasta tuli jälkiteollinen kaupunkiyhteiskunta. Suomalaiset yritykset alkoivat vallata markkinoita lännestä, ja kuluttajien ulottuvilla oli ennennäkemätön määrä uusia hyödykkeitä.

Vuonna 1931 valmistunutta 35 kilowatin sähkösiirtolinjaa välillä Juva-Juntola. Kuva: Paimion Sähkötalo.

Elintasokilpailu kiihtyi. Ei siis ihme, että 1960-luvulla saavutettiin tilanne, jolloin sähköistymisen edellytykset olivat oleellisesti paremmat kuin koskaan aikaisemmin. Kansantalous oli vakaammalla perustalla, ja sähkölaitoksilla oli vankka taloudellinen runkojärjestelmä, jonka turvin sähköistykseen voitiin soveltaa rajakustannusperiaatetta.¹⁷ Sähkö yleistyi maaseudulla ja pohjoisessa.

LSS OY:N KARUNAN VUODET

Paimiolainen sähköistymishistoria sai alkunsa naapurin puolelta Karunasta. Sähköinen idea syntyi vuoden 1910 tienoilla, jolloin Karunan kartanon omistaja Elien Blomqvist, Kärkisten kartanon omistaja Wäinö Sovelius ja Kärkniemen kartanomistaja Otto Rotchkirch kokoontuivat neuvottelemaan erilaisista mahdollisuuksista tuottaa energiaa omaa kulutusta varten. Kerrotaan, että isännät punnitsivat alkuvaiheessa jopa tuulimyllyjen kapasiteettia energian lähteenä. Ponsi sähkövoiman käytölle syntyi vasta vähitellen, sillä kyseessä oli uutuus, josta kukaan ei tiennyt oikein mitään. Peruskivi sähkölaitoshankkeelle luotiin 13. maaliskuuta 1912, jolloin isännät perustivat yhtiön nimeltä Karunan-Sauvon-Sähköosakeyhtiö. Yhtiön tarkoituksena oli sähkövoiman valmistaminen ja myynti Karunan, Sauvon ja Kemiön kunnissa. Hanke sai Keisarillisen Suomen senaatin vahvistuksen ja hyväksynnän 19. huhtikuuta 1912. Tapahtuma oli sikäli merkittävä, että kartanonisännät olivat tietämättään perustamassa Suomen ensimmäistä maaseutuslaitosta.¹⁸ Sähkönjakelu ulottui ensi vaiheessa vain perustajajäsenten kartanoihin ja Sauvon kirkonkylään. Muuhun tuotettu energia ei olisi riittänyt, sillä sähköä tuotettiin 150

hevosvoiman suuruisen halkokäyttöisen lokomobiilin avulla. Muuntamoita oli vain seitsemän kappaletta.¹⁹

Tämä kaikki tapahtui aikana, jolloin maassamme elettiin kehitysoptimismien nousun kautta. Päätös olikin aikakaudelle tyypillinen: rohkea ja hyvin riskialtis. Timo Myllyntauksen näkemys siitä, kuinka oli pieni ihme, että monet spontaanin päätöksenteon seurauksena syntyneet laitokset selvisivät, on varsin kuvaava yhtiön varhaisvaiheiden näkökulmasta. Yhtiö oli pahasti velkaantunut, mikä asetti sen vaikeiden ratkaisujen eteen heti ensi metreillä: pysyäkö pienenä vai laajentaa tuotantokapasiteettia.²⁰ Yhtiö lähti laajenemisen tielle ja valitsi kohteeksi Paimion, naapuripitäjän, jossa oli kylleksi virtaavaa vesivoimaa. Maaseudulla täytyi siis olla todellinen halu sähköistyä: ainoa syy, jonka keksin selitykseksi mielettömältä vaikuttavalta riskinotolle.

TULO PAIMIOON

Laitoksen historiassa pian perustamisen jälkeen käännetty lehti sisälsi kaksi puolta. Ensimmäiseen on kirjattu menestystarinan salaisuus: yhtiön rohkea askel eteenpäin. Toisessa taas kerrotaan riskeistä: siitä, miten yhtiö joutui vaikeuksien tielle. Tästä viitteenä oli heti toisena toimintavuotena otettu 90 000 markan vekseli Turun Osakepankista; yhtiö halusi näin taata toimintansa perusedellytykset ja teknisen valmiuden. Paimionjoessa vapaana virtaavan ja sopivaksi katsotun kosken arvioitiin tuottavan maksimissaan 600 hevosvoimaa sähköä. Yhtiö lähettikin koskesta kirjelmän Senaatin talousosaston kamaritoimikunnalle vuonna 1913. Myöntävä päätös saatiin seuraavana vuonna. Samoihin aikoihin yhtiö rakensi ensimmäiset suurjännitelinjansa Paimion kir-

konkylään Vistalle. Paimiossa laajeneva yhtiö sai myös historiansa ensimmäisen kilpailijan. Paimion Puutavara Oy:llä oli pieni sähkölaitos, joka tuotti virtaa rautatieaseman ympäristöön.²¹ Linjanvedolla oli symboliarvoa: yhtiö sai kilpailijan, jonka kanssa oli neuvoteltava ehdoista.

1910-luku oli yhtiön historian kenties vaiherikkain toimintamuotojen hakukausi. Tämä näkyi varsinkin yhtiön johdossa, jossa nopea vaihtuvuus oli enemmän sääntö kuin poikkeus. Yhtiö myös valitsi voimakkaan laajenemisen tien, jolla se pysyi, vaikka ensimmäisen maailmansodan kriisi vei yhtiön vakaviin rahavaikeuksiin. Osakemerkintä ei onnistunut odotettuun tapaan, materiaalista oli pulaa ja rahalaitokset olivat pidättyväisiä lainanjaossa. Lisäksi yhtiö joutui ratkomaan kilpailevan Maarian Sähkö-Osakeyhtiön kanssa etu- ja yhteistoimintakysymyksiä. Juvankosken vuokraaminen ja uuden voimalaitoksen rakentaminen olivat yhtiön jatkon kannalta kuitenkin ratkaisevia päätöksiä. Seurasi käänne parempaan, sillä kallista sähköä tuottava Rantolan höyryvoimala laitettiin myyntiin. Myyntipäätös tehtiin juuri, kun sähkönkulutus oli kasvussa. Toimien seurauksena rahaa jäi säästöön ensi kerran koko yhtiön historiassa. Ensimmäiset osingot jaettiin vuonna 1918.²²

Sauvo-Karunan Sähkö Oy oli muutosten jälkeen myös nimenvaihdon edessä, sillä vanha nimi ei palvellut laajenevan yhtiön tarpeita. Nimiehdokkaita oli useita, muiden muassa O.Y. Voima ja Valo sekä Juvankosken Sähköosakeyhtiö. Laajenevan yhtiön toimenkuvan täytti kuitenkin parhaiten Lounais-Suomen Sähkö-Osakeyhtiö, sillä innovatiivinen johtoporras päätti joulukuun 1913 yhtiökokouksessa ulottaa toimintansa laajemmalti Lounais-Suomen alueelle. Seuraavana kesänä rakennettiin linjat Juvalta Paimioon, Lietoon, Marttilaan ja Karinaisten

Kyröön.²³

LSS Oy kuului ensimmäisen maailmansodan jälkeisiin voittajiin. Kriisivuosien 1914–1918 jälkeen yhtiö pääsi osalliseksi sodan jälkeisen nopean kasvun kaudesta. Jatkuvasti lisääntyvä sähkön kysyntä johti lisävoiman tarpeeseen, mihin Paimionjoen runsaat kosket tarjosivat ratkaisun. Sopiva paikka uudelle voimalalle löytyi Paimionjoen alajuoksulta, vain 30 kilometrin päästä Juvan voimalasta, missä sijaitseva Juntolankoski oli palvellut jo 1700-luvulla sahatteollisuutta ja toiminut sen jälkeen lyhyen ajan myllyn voimanlähteenä. Sinne rakennettu voimala liitettiin yhtiön verkostoon vuonna 1920. Juntolan sähköä toimitettiin yö- ja pyhäpäiväenergiana jopa Turkuun asti. Kun yhtiön verkkoon liitettiin vielä Askalan koskivoimala vuonna 1936, Paimionjoen voimavaroissa oli kolme LSS Oy:n sähkövoimalaitosta. Lisäksi yhtiö oli rakennuttanut Mynämäen Korvensuuhun 400 hevosvoiman voima-aseman.²⁴

Kasvavaan yhtiöön liitettiin matkanvarrella myös monia toimivia maaseutusähkölaitoksia, sillä 1910-luvulla kovalla kii-reellä perustetut pieniresurssiset laitokset ajautuivat yksi kerrallaan konkurssiin.²⁵ 1930-luvun pahojen lamavuosien seurauksena yhtiöön liitettiin sen varhaisvuosien pahin kilpailija, pastori J.R. Ellilän Maarian Sähkö Oy. Sen vaikeudet kuvaavat lamavuosien oloja kaikessa raadollisuudessaan, sillä Maarian ”sähköpastori” oli keskeisimpiä sähköistämisen rationalisoinnin peräänkuuluttajia. Hän muiden muassa korosti valistus- ja neuvontatyön tärkeyttä sekä varoitti sähköntuottajia vilpillisistä sähköliikkeistä.²⁶ Vaikeuksista ei selvitty Paimiossakaan, sillä huono velkojen hoito ja huonot vesivuodet kasasivat ongelmia. Lisäksi 1920–1930-lukujen lamavuodet ja suhdannevaihtelut aiheuttivat tuntuva sähkönkun-

lukuksen laskua. Imatran Varsinais-Suomeen saakka ulottuvat voimalinjat kummittelivat paikallisen mielisissä vieden muiden muassa LSS Oy:n option Turkuun.²⁷

MAAKUNNAN MONOPOLI

Toinen maailmansota ei katkaissut LSS Oy:n sähkönjakelua. Materiaali- ja työvoimapula olivat kuitenkin vakavia ongelmia, sillä sähköntarve ja -kulutus kasvoivat jatkuvasi. Erilaiset hätäratkaisut, muiden muassa korvikemateriaalien käyttö, olivat sotavuosien arkea. Eräs sähkömiehistä muisteleekin, miten ”Kaapelitehdas alkoi käyttää tervalla kyllästettyä kuparirimpsua, joka kierrettiin kuparilangan ympärille”. Linjoissa käytettiin jopa rautalankaa. Tilanne palautui ennalleen vasta vähitellen, kun kuparin säännöstelystä luovuttiin 1940-luvun lopussa. Sähkönkäyttöä rajoittavaa sähköpropagandaa jatkettiin vielä 1950-luvullakin.²⁸

Yleiset asenteet sähköä kohtaan olivat sodan jälkeen kuitenkin myönteisiä. Sähköön oli totuttu ja sitä vaadittiin. Oman lisänsä kasvavalle kysynnälle toivat Varsinais-Suomeen sijoitetut siirtokarjalaiset, joiden nopea asuttaminen oli eräs tärkeimmistä aikakauden poliittisista toimista. Tämä merkitsi sähköistäjille taattuja markkinoita: ”[S]illoin sodan jälkeen [...] tiesi tekevänsä jotakin [...] sai viedä sähkönsä semmoseen paikkaan, missä sitä ei enne ollu. Siinä tunsin kyllä tekevänsä jottaa hyvää.”²⁹

LSS Oy nostaa omasta historiastaan mielellään esille 1940-luvulla alkaneen ja yhtiön modernisointiin kuuluneen tariffiuudistuksen, joka oli yhtiölle nousun avain. Tariffiuudistuksella haluttiin kannustaa kuluttajia sähkönkäyttöön.³⁰ Uudistus oli mitattava, ja siihen saatiin Maaseudun Sähköyhtymien Liitolta hyväksyvä lausunto

vuonna 1949. Tiedottaminen hoidettiin näyttävästi lehtisten *Otamme tärkeän askeleen* ja *Tariffin* avulla; säännöstelypropagandan aika oli siis jo ohi. Yhtiö teki samalla valtakunnallista sähköhistoriaa ja pioneerityötä, sillä valmiiksi räätälöity tariffimalli toteutettiin koko valtakunnan tasolla muutamia vuosia myöhemmin.³¹

Se, mikä kannatti ja oli sähköistäjien mielestä rationaalista, ei miellyttänyt maksajina toimineita kuluttajia. LSS Oy kokikin historiansa värikkäimmän vaiheen kehittäessään sähkölinjojaan. Rationalisointi kulminoitui 1950-luvun lopussa käynnistyneeseen pienjänniteverkkojen ja yksityisten muuntopiirien kunnostukseen. Ne olivat vaihtelevassa kunnossa ja liian pieniresurssisia kannattavaan sähköntuotantoon. Yhtiö näki ainoana järkevänä vaihtoehtona yhtenäisen kehitysstrategian ja muuntopiirien vapaan luovutuksen. Se ei katsonut velvollisuudekseen vastaanottaa huonokuntoisia verkkoja ilman korvausta.³² Kuluttajien näkökulmasta toiminta oli epäoikeudenmukaista. Muuntopiirien ja linjojen kunnostusmaksut nähtiin pienyritysten riistona ja maaseudun kehityksen esteenä. Yhtiön toimintatavoista käytiin keskustelua varsinkin aatteellisten lehtien kuten *Uuden Päivän*³³ palstoilla.

Kehityksen kannalta uudistukset olivat välttämättömiä. Päätökset tehtiin viime hetkellä, sillä yritys oli jäänyt jälkeen 1950-luvulla maamme sähkölaitosten yleisestä kehityksestä. Ilman pienjänniteverkon peruskorjausta yhtiö ei olisi kyennyt vastaamaan sähkönkysynnän ekspansioon.³⁴ Käytännössä ”kova homma” lankesi muutamalle yhtiön edustajalle. Eräskin koki olleensa muuntopiirien lunastuksessa ”vähän liiankin konkreettisesti” mukana, kun koskelaiset isäntämiehet organisoivat kuntakokouksen oman sähkölaitoksen perustamiseksi. ”Me oltiin niin ku altavastajan. Isäntämiehiä

Paavo Laaksonen, Kaino Rantala ja Auvo Sahlström linjatöissä.
Kuva: Paimion Sähkämuseo.

vissii kakskyt kappaletta – jos riittikää!”³⁵ Ylipäättään erilaiset konfliktitilanteet olivat sähkömiesten näkökulmasta kiusallisia. Niitä ei välttytty, sillä raha antoi aiheita monenlaisille riidoille. Erilaiset sovitteluratkaisut olivatkin tarpeen: kun yhden maksuja alennettiin, piti toisen maksuja lisätä. Väärinkäytöksiä puitiin luonnollisesti käräjillä. Vaarallisimpiin kuulunut yksittäinen tapaus sattui Kuusjoella, jossa erään myllynomistajan poika sekosi ja kävi mittaria lukevan sähkömiehen kimppuun. Arkisempaan dramatiikkaan syyllistyivät talojen vihaiset vahtikoirat.³⁶

1960-luvulle tultaessa LSS Oy:stä oli kehittynyt suuryritys, joka työllisti 64 henki-

löä ja jakoi sähköä 52 kunnan alueella Varsinais-Suomessa. Paikallisten pioneerien aika oli kääntynyt maakunnallisen yrittäjyyden ajaksi. Vanhojen veteraanien väistymistä voidaankin pitää saavutetun uuden, sähköisen ajan symbolina. Yhtiön viimeinen perustajajäsen Otto Rotkirch kuoli vuonna 1960.³⁷ Turun Sanomat kirjoitti maaliskuussa 1962:

”Lounais-Suomen Sähkö Oy:n jakelualue käsittää nykyisin yli 50 kuntaa alueen väkiluvun ollessa n 160 000 henkeä. V. 1960 oli sähkönmyynti [– –] 36 milj. kWh ja lisäksi on jälleenmyyjille myyty n 25 milj. kWh. Suurin osa kuluttajille myydystä sähköstä ostetaan Imatran Voimalta Turusta ja Koskelta TI sekä Etelä-Suomen Sähköltä Salosta. Omien vesivoimalaitosten osuus on nykyisin vain 10–16 prosenttia.”³⁸

”ISO-IVARI” LÄHTENMÄKI: TOLPPAKENGISTÄ KAUPPANEUVOKSEKSI

Toimintaansa jatkuvasti laajentanut Lounais-Suomen Sähkö-Osakeyhtiö loi edellytyksen myös toiselle paikalliselle menestystarinalle, sillä sähköntuottajalle oli edullista saada yhteistyökumppaniksi sähköurakoitsija mahdollisimman läheltä. Apu löytyi yhtiön uudesta kotikunnasta, sillä paimiolaisen työläisperheen poika Iivari Hemming Lähtenmäki sai vuonna 1920 ensikosketuksen aikakauden innovaatioon haravoidessaan lehtiä Lounais-Suomen Sähkö-Osakeyhtiön johtajan puutarhassa. Lähtenmäellä oli 19-vuotiaana paitsi yhdeksän vuoden työkokemus myös peräänantamaton luonne, geenien kautta peritty suuri koko ja työnteon kautta hankittu fyysinen voima. Mieheksi nuorukainen varttui monen ikätoverinsa tavoin vuoden 1918 sisällissodan vuosina: kaksi vuotta kestäneellä matkalla, joka johti Hennalan ja

Poltinahon kautta Turun punavankileirille.³⁹

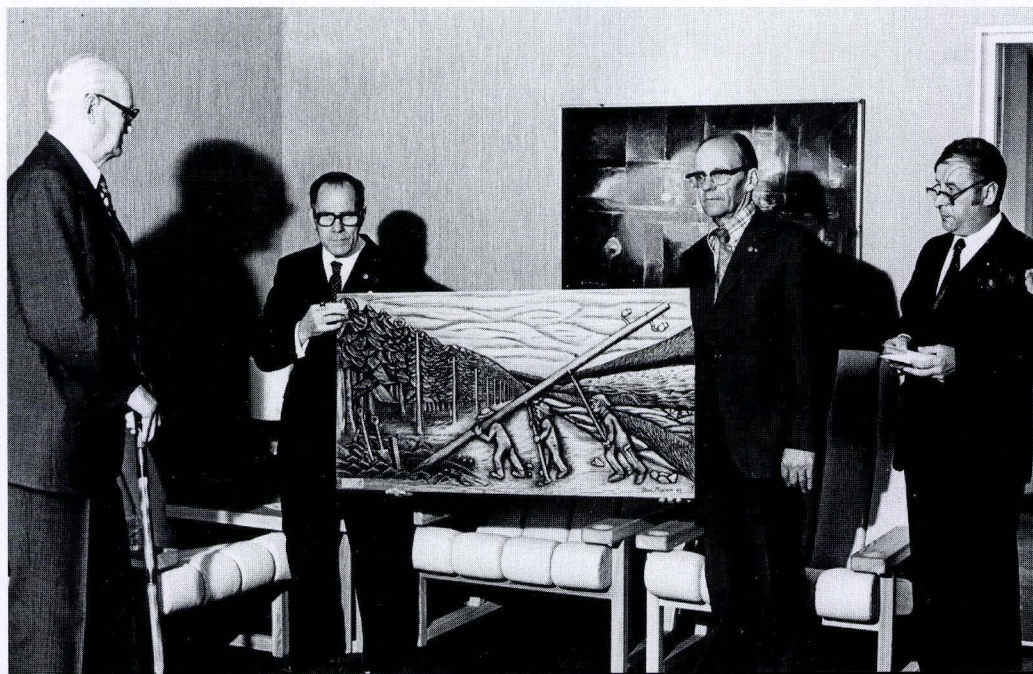
Suurikokoisen ”Iso-Iivarin” poikkeukselliset ominaisuudet auttoivat häntä uralla eteenpäin. Hän siirtyi ensin LSS Oy:n linjaporukkaan *tötsästä* eli kaivamaan tolpanreikiä. Tehokkaana sähköpylväiden pystyttäjänä hän oli pian koko linjaporukan etumies. Iso-Iivari haistoi myös maaseudun sähköistämisen tarjoaman mahdollisuuden työllistyä, sillä *tötsäpojan* teki mieli oikean *monttöörin* oppiin. Sopiva tilaisuus koitti vuonna 1921, kun insinööritoimisto Palmgren rakensi Turun Halisiin vesilaitosta. Iivari sanoutui irti LSS Oy:n linjaporukasta, matkusti Turkuun ja oppi tekemään sähköitä. Iltaisin ja viikonloppuisin hän sähköisti oppi-isänsä Aku Suomisen kanssa Halisten ja Paaskunnan torppia.⁴⁰

Ajatuksen oman yrityksen perustamisesta täytyi kypsyä viimeistään Turussa vietyyn puolentoista vuoden aikana. Nopea päätös yrittäjäksi ryhtymisestä toteutuikin vuonna 1923, aikana, jolloin maaseutua ruvettiin sähköistämään. Iivari Lähteenmäen ura läh-

ti etenemään suotuisissa merkeissä, sillä hyvälle ja oppia saaneelle sähkömiehelle riitti asennustöitä runsaasti. Paimiossa sijaitsevan Jokelan koulun sähköistäminen oli varhaisvaiheen ensimmäinen niin suuri urakka, että Lähteenmäki ei kyennyt suorittamaan sitä yksin. Ympäri kertyikin varhaisen monttöörin eli *tolppakenkäväljien* ryhmä. Tämä ydinjoukko koulutti Paimioon myöhemmin kokonaisen asentajasukupolven. On jopa sanottu, että Iivari ja hänen tolppakenkäväljensä sähköistivät koko Paimion.⁴¹

SähköLähteenmäki Oy (SLM) on jakanut historiansa ennen 1960-lukua kahteen eri vaiheeseen: pioneerivaiheeseen ja monipuolistumisen vaiheeseen. 1960-luku sen sijaan oli kasvun kautta ja 1970-luku jopa vauhtisokeuden aikaa. Pioneerivaihe sijoittuu liikkeen perustamisesta (1923) 1950-luvun taitteeseen (1949) ulottuvaan aikahaarukkaan. Tänä aikana yhtiö sai ensimmäisen oman kiinteistönsä (1936) ja oikeuden suorittaa vaativia A-ryhmän asennustöitä maaseudul-

Tolppakenkäväljet Atte Violin, Martti Rantanen ja Timo Vainio ”Iso-Iivari” Lähteenmäen 75-vuotispäivänä. Kuva: Paimion Sähkömuseo.

la (1949). Pioneerivaiheen merkittävin käänös oli kuitenkin vuonna 1930 aloitettu saariston sähköistys, joka alkoi Kemiönsaaresta.⁴²

Päätös vaativan saariston sähköistysurakan vastaanottamisesta oli jatkon kannalta merkittävä, sillä siitä alkoi kehitys pienestä sähköurakoitsijasta suureksi asennusliikkeeksi. Kasvun ja monipuolistumisen keinoinä voi pitää ennen kaikkea sitä, että Iivari Lähtenmäki siirtyi kokonaan Kemiön urakan koordinoijaksi. Työnjohtajaksi Paimioon jäi hänen luottotyöntekijänsä Olavi Rantanen. 1950-luvulla yrityksen palvelukseen tuli myös ensimmäinen sähköinsinööri. Perinteinen järjestelmä murtui; Iso-Iivarin ja tolppakenkäväjien väliin tulivat ”indessit ja insinöörit” tuntikortteineen ja kirjallisine työmääräyksineen. Kesti pitkään ennen kuin uuden tilanteen aiheuttama pato murtui – olihan Iivari Lähtenmäki linjamiesten apuna ajoittain vielä Kemiössäkin.⁴³

SähköLähtenmäen lopullinen siirtyminen valtakunnalliseksi asennusliikkeeksi tapahtui kuusikymmenluvulle tultaessa. Vuonna 1955 aloitettu peltirakenteisten jakokeskusten kokoaminen laajeni nopeasti omasta käytöstä ulkopuoliseen myyntiin. Jakokeskuksille syntyi sopiva markkinarako, sillä SLM oli Turun alueen ainoa keskusvalmistaja. Liike panosti omalla kentällä suoritettavaan tuotekehittelyyn ja lyhyisiin toimitusaikoihin, joten se pystyi valtaamaan markkinat itselleen. Kun maassamme havaittiin ensimmäiset tulevan laskusuhdanteen merkit, SLM siirtyi suurteollisuuden ja Turun yliopistollisen keskussairaalan kaltaisiin vaativiin työkohteisiin. Uuden tehtaan (tosin järjestyksessä jo kolmas tehdastila) rakentaminen ja valmistuminen vuonna 1968 osuivat siis keskelle laskusuhdannetta. Ei olekaan ihme, että monet paikalliset leimasivat hankkeen mielettömäksi. Toimi oli konkreetti

osoitus Iivari Lähtenmäen riskinottokyvystä ja tulevaisuuteen suuntautuneesta innovatiivisuudesta. Rakentaminen oli laman aikana edullista, ja tuotantolaitos valmistui sopivasti korkeasuhdanteen kynnyksellä.⁴⁴

Vuoden 1968 tehdasrakennusurakka oli Iivari Lähtenmäen viimeinen virallinen toimi liikkeenjohtajana. Hän siirtyi sen jälkeen muodollisesti eläkkeelle. Tasavallan presidentti nimitti hänet samana vuonna kauppaneuvokseksi. Liikkeen johto siirtyi isältä pojalle, Jukka Lähtenmäelle.⁴⁵ Samoihin aikoihin Paimion voi sanoa olleen lähes sähköisen, muutamia sivukyliä lukuun ottamatta.

Vanhoille työmiehilleen, tolppakenkäväljeskunnalle, kauppaneuvos pysyi loppuun saakka isällisenä Iso-Iivarina, jonka muisto on melkein pä glorifioituna esillä Paimion Sähkötalossa. Martti Rantanen ja Paavo Sahlström ovat tyypillisiä Lähtenmäen jo eläkkeelle jääneitä veteraaneja. Edellinen oli 1930-luvun laman taittuessa 17-vuotias poika vailla kunnollista työpaikkaa. Ratamestari Holmströmin huvilasta alkanut apupojan tie vei Piikkiön, Kaarinan, Kuusiston, Kemiönsaaren, Someron, Kuusjoen ja Kiikalan kautta aina Vihtiin ja Alavukseen

Sekoitus uutta ja vanhaa sähköhistoriaa Paimion Vistalla. Lounais-Suomen Sähkö-Osakeyhtiön uudet toimitilat (oik.) ja SähköLähtenmäen vanha myymälä (alh.). Kuvat: Paimion Sähkötalossa.

saakka. Jälkimmäinen sai pestin heti ensimmäisenä toipumislomapäivänä sotien 1939–1945 jälkeen. Yli 40 vuotta kestänyt ura alkoi sisäasennuksista isovelji Armas Sahlströmin opastuksella. ”Se oli hyvä paikka. Sinne mentiin, sinne pääsi ja sinne jäätiin.”⁴⁶

PERUSTEET INNOVATIIVISUUDELLE

Erilaisia pienyhteisöjä koskevassa sosioekonomisessa tutkimuksessa innovaattoreiden, omaksujien ja torjijien sosioekonomista statusta on pidettävä etualalla. Tyypillisen talonpoikaisyhteisön innovaattorin tuntomerkeinä voi luetella muiden muassa yhteisössä saavutetun korkean statuksen, kommunikointikyvyn, yleis- ja ammattikoulutuksen sekä varallisuuden. Innovaattorilla on myös kyky muuttaa vanha traditio, sillä hänellä on siihen tarvittavaa rohkeutta ja kokemusvarastoa: hän kulkee epäsuoran industrialisaation etujoukossa.⁴⁷

Iivari Lähtenmäki oli selkeä innovaattori Paimiossa. Hän koulutti itsensä sähkömieheksi, omasi poikkeuksellisia johtajainominaisuuksia ja käytti luontaista rohkeuttaan perustaessaan oman yrityksen. Taustalta löytyi vaimo Anni Lähtenmäki, joka toimi tarpeellisena tukena. Lähtenmäki

oli myös paikkakuntalaisten tuntema luotettava monttööri, joka kykeni pystyttämään sähkötolpan yksinään ja oli nopea ja ulottuva sisäasentaja. Lisäksi hänellä oli Halisten ja Paaskunnan torpissa hankittu käytännön työkokemus. Asetelmasta puuttui vain talonpoikainen varallisuus, jota työläisperheen pojalla ei ollut. Välittömän rahantarpeen korvasi markkinarako eli sähkön kasvava kysyntä ja hyvä ajoitus; pääomaa kertyi vähitellen.

Erityisesti kolme tekijää loivat puitteet Lähtenmäen innovatiivisuudelle: Paimionjoki, sähköä tuottava LSS Oy sekä LSS Oy:n ja paimiolaisten luoma kysyntä. Jukka Lähtenmäki⁴⁸ tiivistääkin isänsä menestyksen salaisuuden yhteen lauseeseen: ”Hän oli oikeassa paikassa oikeaan aikaan.” Paikallisena työllistäjänä ja sähköisen imagon luoja Iso-Iivarilla on edelleen lähes myyttinen asema. Hänestä kerrotaan monenlaisia juttuja, jotka täyttävät folkloren tunnusmerkit. Pitäjälehti Johannekselaisesta löytyy onnistunut karikatyyri, jossa julkaistiin alueelle sijoitettujen siirtokarjalaisten iltarukous: ”Hyvä Luoja. Varjelethan sie meittii Paimion Sahalta, Värtsilän pajalta ja Lähtenmäeltä.”⁴⁹

Iivari Lähtenmäen yritys oli perustamisestaan saakka paikkakunnan merkittävin työllistäjä ja Paimion sähköisen imagon ehdoton keulakuva. Iso-Iivarin poika Jukka Lähtenmäki on luonnehtinut isänsä luomaa yritystä intuitioon ja taiteeseen verrattavaksi luomukseksi, jonka attribuuteiksi sopivat kasvu, kehittäminen ja paimiolaisuus: ”Paimiolaisuus merkitsee enemmän kuin numerot: kotikunta ja kehitys, autorivi parkkipaikalla.”⁵⁰ Samaan tapaan ajattelee enemmistö paimiolaisista, sillä Iivari Lähtenmäki äänestettiin vuoden 2000 alussa 1900-luvun merkittävimmäksi paikalliseksi vaikuttajaksi. Täydellä syyllä voi siis sanoa, että fir-

ma oli osa Iivari Lähtenmäkeä, paimiolaisuutta ja suomalaista sähköhistoriaa. Paimiolainen toimittaja Kari Uittomäki toteaa aiheesta, että Iivari Lähtenmäessä olisi ainesta sekä kirjaa että myyttitutkimusta varten: ”Iso-Iivarin kautta olisi helppo peilata Suomen koko 1900-luvun historiaa.”⁵¹

¹ Samaa tosin sanotaan Eurojoesta. Ks. Eurojoen internetsivut: <http://www.eurajoki.fi>.

² Itkonen 1989, 6.

³ Ks. Herranen 1996; Myllyntaus 1991.

⁴ Ks. kuitenkin Fingerroos 2001; Korhonen 1985a; 1985b. Esimerkiksi Ruotsissa sähkön ja valon tutkimuksellinen arvo on laajemmin ymmärretty. Jan Garnertin työ *Anden i lampan: Etnologisk perspektiv på ljus och märker* (1993) on erinomainen esimerkki kulttuurisen lähestymistavan valovoimasta. Georg Dragosin ja Gilda Stibyn kirjoittaman ja erään kylän paikallista kehitystä kuvaavan teoksen *När elektriciteten kom: Om landbygdens elektrifiering med exempel från Edsbyn i Helsingland* (1985) lukijakunnan taas voi olettaa ulottuvan jopa ammatillista ja tieteellistä yhteisöä laajemmalle.

⁵ Hughes 1983, 1–6, passim.

⁶ Eriksson 1993, 60–62; Hietala 1987, 226, 243; Jaakkola 1982, 17–19; Myllyntaus 1991, 24; Simola 1993, 318.

⁷ Hietala 1991, 8–11.

⁸ Honkala 1966, 32.

⁹ Sarparanta 1938, 366.

¹⁰ Haapala 1995, 250–254.

¹¹ Roos 1987, 78

¹² Herranen 1996, 11–12; Myllyntaus 1991, 79, 83.

¹³ Tuotetusta sähköstä noin 80 % käytettiin teollisuudessa kotitalouksien osuuden jäädessä alle kymmeneen prosenttiin. Kaupungeissa henkeä kohti laskettu kulutus (138kWh) oli kolminkertainen maaseudun vastaavaan lukuarvoon verrattuna.

¹⁴ Ahvenainen & Kuusterä 1982, 228–248; Ahvenainen & Vartiainen 1982, 186–187; Alapuro 1985, 80–85; Myllyntaus 1991, 45, 96–98; Pyllkkänen 1982, 32; Salokangas 1987, 681–686; Sarparanta 1938, 369.

¹⁵ Haataja 1987, 748–749; Haavisto 1982, 37; Honkala 1966, 100–101, 136–137; Myllyntaus 1991, 101; Pihkala 1982, 349; Pyllkkänen 1982, 32.

¹⁶ Granberg 1992, 56–57; Myllyntaus 1991, 108–111; Pyllkkänen 1982, 32–36; Salokangas 1987, 658–686.

¹⁷ Pihkala 1982, 337; Pyllkkänen 1982, 35; Vihavainen 1987, 863–865.

¹⁸ Kunnia ensimmäisestä sijasta tosin kuuluu myös Kurikan Jyllinkosken Sähkö-Osakeyhtiölle.

¹⁹ Haikala 1987, 10, 12; Honkala 1966, 26; Rinne 1962, 5–8, 10–11.

²⁰ Haikala 1987, 12; Myllyntaus 1991, 267; Rinne 1962, 12–14.

²¹ Innamaa 1973, 688–689; Haikala 1987, 12–14; Rinne 1962, 18–19.

²² Haikala 1987, 14–16; Innamaa 1973, 689; Rinne 1962, 22–28.

²³ Innamaa 1973, 689; Haikala 1987, 12; Rinne 1962, 20–21.

²⁴ Innamaa 1973, 689–690; Rinne 1962, 40–44; Santala 1962, 43; Turun Sanomat 1962, 11.

²⁵ Liitettyyhin voimaloihin kuuluivat mm. Halikon Sähkö Oy (1924), Varsinais-Suomen Sähkö Oy (1927) sekä Vinkkilän Mylly ja Kauppa Oy (1929). Vakka-Suomen Sähkö Oy:n osake-enemmistö siirtyi yhtiölle vähitellen vuosina 1935–1936.

²⁶ Haikala 1987, 17–26; Honkala 1966, 32; Rinne 1962, 42–44; Turun Sanomat 1962, 11.

²⁷ Rinne 1962, 54–56; Santala 1962, 43. Turun optiolla tarkoitin LSS Oy:n 1920-luvulla Turkuun toimittamaa yö- ja pyhäpäiväenergiaa.

²⁸ Haikala 1987, 27–28; Rinne 1962, 73–77; SMH 1996, MR; TYKL. Fingerroos 1998, 4.

²⁹ SMH 1996, MR.

³⁰ Uuden tariffin perustana oli asuinhuoneistojen lukumäärä, maanviljelyksessä peltopinta-ala, julkisissa rakennuksissa lattiapinta-ala ja ammatinharjoittamisessa moottorien liittymisteho. Yhtiö peri perusmaksuna tariffiyksiköltä 400 markkaa vuodessa ja kulutuksen mukaan määräytyvän erillisen kilowattituntimaksun.

³¹ Haikala 1987, 30; Herranen 1996, 136, 148, 167; Rinne 1962, 78–80; TKU/A/96/37.

³² Haikala 1987, 34–36.

³³ Esim. Uusi Päivä 1960, 6; Uusi Päivä 1961, 1–2.

³⁴ Haikala 1987, 39.

³⁵ TKU/A/90/36.

³⁶ TKU/A/90/40.

³⁷ Haikala 1987, 31–32, 40.

³⁸ Turun Sanomat 1962, 11.

³⁹ Kalpa 1973, 20; SMH 1996, JL.

⁴⁰ Kalpa 1973, 23; SMH 1996, JL.

⁴¹ Kalpa 1973, 23, 28–31; SMH 1996, JL; Uittomäki 1997a, 6.

⁴² ABB Linkki 1993, 12; Kalpa 1973, 24, 40; SMH 1996, JL; SMH 1996, MR; Stöpseli 1983, 5–7.

⁴³ ABB Linkki 1993, 13; Kalpa 1973, 38–39, 56, 64, 70–71; Stöpseli 1983, 7–9.

⁴⁴ ABB Linkki 1993, 13; Kalpa 1973, 34, 79–81; Stöpseli 1983, 7–9.

⁴⁵ ABB Linkki 1993, 13; SMH 1996, JL; Stöpseli 1983, 11.

⁴⁶ SMH 1996, MR; SMH 1996, PS.

⁴⁷ Anttila 1976, 11.

⁴⁸ SMH 1996, JL.

⁴⁹ Rantala 1993, 8.

⁵⁰ SMH 1996, JL.

⁵¹ Uittomäki 1997b, 4.

LÄHTEET:

- ABB LINKKI, 1993: Tyvestä tolppaan. SLM 70-vuotta. ABB-Linkki 53(4): 12–13.
- AHVENAINEN, Jorma & KUUSTERÄ, Antti, 1982: Teollisuus ja rakennustoiminta. Ahvenainen, Jorma & Pihkala, Erkki & Rasila, Viljo (toim.): Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi, 222–261. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- AHVENAINEN, Jorma & VARTIAINEN, Henri J., 1982: Itsenäisen Suomen talouspolitiikka. Ahvenainen, Jorma & Pihkala, Erkki & Rasila, Viljo (toim.): Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi, 175–261. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- ALAPURO, Risto, 1985: Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat 1870-luvulta toiseen maailmansotaan. Valkonen, Risto et al. (toim.): Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana, 36–100. Porvoo: WSOY.
- ANTTILA, Veikko, 1976: Alueelliseen pienyhteisöön kohdistuvasta tutkimuksesta. Alueelliset pienyhteisöt tutkimuskohteina. Symposium Jyväskylässä 16.–17.9.1976: 3–16. Moniste. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston etnologian laitos.
- DRAGOS, Georg & STIBY, Gilda, 1986: När elektriciteten kom. Om landbygdens elektrifiering med exempel från Edsbyn i Helsingland.

- Stockholm: Carsons, Sveriges Tekniska Museum.
- ERIKSSON, Jan-Thure, 1993: Yleinen sähkötekniikka ja sähköoneet. Keskinen, Risto (toim.): Suomen energiatekniikan historia. Teknis-historiallinen tutkimus energian tuottamisesta ja käytöstä Suomessa 1840–1980. Osa 2, 57–98. Tampereen teknillisen korkeakoulun julkaisuja 115. Tampere: Tampereen teknillinen korkeakoulu.
- FINGERROOS, Outi, 2001: Sähkö ja valon aika: näkökulma maaseudun moderniin muutokseen ennen 1960-lukua. Sananjalka 42.
- GARNERT, Jan, 1993: Anden i lampan. Etnologisk perspektiv på ljus och mörker. Stockholm: Carsons.
- GRANBERG, Leo, 1992: Vaikea rooli – pienviljelijän tie asutustoiminnan ajalta tietoyhteiskuntaan. Rahikainen, Marjatta (toim.): Suuri muutos. Suomalaisen yhteiskunnan kehityspiirteitä, 52–67. Helsinki: Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus.
- HAAPALA, Pertti, 1995: Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920. Kleio ja nykypäivä. Helsinki: Painatuskeskus.
- HAATAJA, Lauri, 1987: Jälleen rakentava Suomi. Zetterberg, Seppo (toim.): Suomen historian pikkujättiläinen, 737–845. Porvoo: WSOY.
- HAAVISTO, Heikki, 1982: Sähkö tuotanto. Simola, Osmo (toim.): Vuosisata sähköä Suomessa, 37–53. Helsinki: Suomen Sähkölaitosyhdistys.
- HAIKALA, Sisko, 1987: Lounais-Suomen Sähkö-Osakiehtiö 1912–1987. Paimio: LSS Oy.
- HERRANEN, Timo, 1996: Valtakunnan sähköistyskysymys. Strategiat, siirtojärjestelmät sekä alueellinen sähköistys vuoteen 1940. Bibliotheca Historica 14. Helsinki: SHS.
- HIETALA, Marjatta, 1987: Services and Urbanization at the Turn of the Century. The Diffusion of Innovations. Studia Historica 23. Helsinki: SHS.
- HIETALA, Marjatta, 1991: Myytti periferisestä Suomesta. Kleio. Historian päivät 1991: 515.
- HONKALA, Niilo, 1966: Suomen sähkölaitosyhdistys 1926–1966. Helsinki: Suomen sähkölaitosyhdistys.
- HUGHES, Thomas, P. 1983: Networks of Power. Electrification of Western Society 1880-1930. Baltimore: John Hopkins University Press.
- INNAMAA, Kerttu, 1973: Isovihan ajasta 1960-luvulle. Erkkola, Toini & von Hertzen, Erik & Innamaa, Kerttu: Paimion historia, 351-887. Paimio: Paimion kunta, Paimion seurakunta.
- ITKONEN, Pertti, 1989: Paimion sähkömuseon perussuunnitelma. Paimio: LSS Oy, Paimion kunta, SLM.
- JAAKOLA, Arto, 1982: Sähkölaitostoiminnan alkuvaiheet Suomessa. Simola, Osmo (toim.): Vuosisata sähköä Suomessa, 17–29. Helsinki: Suomen Sähkölaitosyhdistys t.y.
- KALPA, Harri, 1973: Tyvestä tolppaan. SähköLähteenmäki 50-vuotta. Paimio: SLM.
- KORHONEN, Teppo, 1985a: Valon juhla. Kotiseutu 76(2): 76–80.
- KORHONEN, Teppo, 1985b: Festival of Light. Ethnos-toimite 6: 101–116.
- KUNNALLISLEHTI 1924. Painosta on ilmestynyt L-S Sähkö Oy:n vuosikertomus vuodelle 1923. Kunnallislehti 9(15)3: 3.
- MYLLYNTAUS, Timo, 1991: Electrifying Finland. The Transfer of a New Technology into a Late Industrialising Economy. Helsinki: ETLA.
- PIHKALA, Erkki, 1982: Teollisuus Suomi 1945–1980. Ahvenainen, Jorma & Pihkala, Erkki & Rasila, Viljo (toim.): Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi, 370–386. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- PYLKKÄNEN, Matti, 1982: Maaseudun sähköistäminen. Simola, Osmo (toim.): Vuosisata sähköä Suomessa, 30–36. Helsinki: Suomen Sähkölaitosyhdistys.
- RANTALA, Jussi, 1993: Tolppakenkäliset toivat valon pimeyteen. Turun Sanomat Extra, 16.3.1993: 8.
- RINNE, Toivo T., 1962: Lounais-Suomen Sähkö-Osakiehtiö 1912-1962. Paimio: LSS Oy.
- SALOKANGAS, Raimo, 1987: Itsenäinen tasavalta. Zetterberg, Seppo (toim.): Suomen historian pikkujättiläinen, 603–703. Porvoo: WSOY.
- ROOS, J.P. 1987: Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämänkerroista. Helsinki: SKS.
- SANTALA, Väinö 1962: Näin Paimion kehittyvän. Kajanaja, Pekka (toim.): Paimio-Seuran vuosikirja 2: 41–47.
- SARPARANTA, A. A. 1938: Maaseudun sähköistys. Teknillinen aikakauslehti 28(10): 366–275.
- SIMOLA, Tapio, 1993: Julkinen kulutus ja palvelut. Keskinen, Risto (toim.): Suomen energiatekniikan historia. Teknis-historiallinen tutkimus energian tuottamisesta ja käytöstä Suomessa 1840–1980. Osa 2, 315–328. Tampereen teknillisen korkeakoulun julkaisuja 115. Tampere: Tampereen teknillinen korkeakoulu.
- STÖPSELI 1983: 60 sähköistä vuotta. Stöpseli (4): 3–18.
- TURUN SANOMAT 1962: Lounais-Suomen Sähkö Oy toiminut 50-vuotta. Turun Sanomat 89(166):11.
- UUTTOMÄKI, Kari, 1997a: Lounais-Suomen Sähkö-Oy:n ja SähköLähteenmäki Oy:n vaikutus Paimion kunnan kehitykseen. Suomen historian proseminariesitelmä. Turku: Turun yliopisto, Suomen historia.
- UUTTOMÄKI, Kari, 1997b: Suomen sähköisin kunta – onnea ja tietoista työtä. Kunnallislehti 81(52): 10.
- UUSI PÄIVÄ 1960: Huimia kilowattihintoja maaseudun sähköyhtiöillä. "Sähköpolitiikka" epäedullista pienkuluttajalle. Uusi Päivä 15(300): 6.
- UUSI PÄIVÄ 1961: Sähköyhtiöt maaseudun yrittäjien jarruttajia. Pienyrittäjät sydämistyneitä Mellilässäkin. Uusi Päivä 16(299): 1–2.
- VIHAVAINEN, Timo, 1987: Hyvinvointisuomi. Zetterberg, Seppo (toim.): Suomen historian pikkujättiläinen, 879–915. Porvoo: WSOY.

Arkistolähteet:

TURUN YLIOPISTO, KULTTUURIENTUTKIMUKSEN LAITOS, KANSATIEDE (TYKL) Fingerroos, Outi 1998. Valon aika Paimiossa. Sähkö mikro- ja makrotason yhteisöllisyyden ja elämäntavan kentässä ennen 1960-luvun loppua. Litteraatiot, nro 4.

TURUN YLIOPISTO/ USKONTOTIETEEN JA FOLKLORISTIIKAN ÄÄNITEARKISTO (TKU)

Sähkö ja sähkömieesperinne, haastattelut. Pertti Itkonen 1990.

TKU/A/90/36–37: Karp, Martti. Synt. 1921, Viipuri.

TKU/A/90/40: Rantanen, Martti. Synt. 1918, Paimio.

PAIMION SÄHKÖMUSEO

Sähkö, Paimio ja sähkömieesperinne, haastattelut (SMH). Johanna Lehto-Vahtera 1996.

JL: Jukka Lähteenmäki. Synt. 1929, Paimio.

MR: Martti Rantanen. Synt. 1918, Paimio.

PS: Paavo Sahlström. Synt. 1913, Perniö.

Sähkö, Paimio ja sähkömieesperinne, valokuvat. Sähkömuseon arkisto-kokoelma.

Kirjoittaja on FM ja uskontotieteen tutkija Turun yliopistosta. Hän väitteli 15.5.2004 teoksellaan "Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa".

Sähköposti: outfin@utu.fi